

יגיל לוי. מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות.
ירושלים: מאגנס. 2011. 282 עמודים

ליאורה שיאון*

חקר צבא וצבאיות זוכים לפריחה אקדמית מרשימה בישראל, ואחד החוקרים המובילים והפורים בתחום הוא יגיל לוי. ספרו החדש מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות ממשיך ומפתח את היחסים המורכבים בין צבא לחברה בישראל, נושא שבו דן גם בספרו הקודם, מצבא העם לצבא הפריפריות (2007), שבדק איך מושפעת המדיניות הצבאית מהשינוי בהרכב החברתי של הדרג הלוחם בצבא, העובר מהתבססות על המעמד הבינוני אל הישענות גוברת והולכת על קבוצות דתיות ופריפריאליות. בספרו החדש מנתח יגיל לוי את מנגנוני הפיקוח על הצבא ומתאר את אלה שתורמים לחיזוק החשיבה הצבאית ולהחלשת הפיקוח על הצבאיות, גם אם הם תורמים לחיזוק הפיקוח על הצבא.

במרכזו של הספר ניצבת הסתירה בין הטענה שצה"ל זוכה לעוצמת יתר ושהחשיבה הצבאית קובעת את החשיבה המדינית ובין הטענה ההפוכה, שהצבא מבוקר יתר על המידה הן על ידי הפוליטיקאים והן על ידי קבוצות אזרחיות כגון ארגוני זכויות אזרח, ארגוני הורים וקבוצות אחרות, ובתוך כך מצטמצם מרחב הפעולה האוטונומי שלו. איך אפשר להסביר את מגמות המיליטריזציה והדה-מיליטריזציה המתקיימות בחברה הישראלית בעת ובעונה אחת? כדי ליישב את הטענות הסותרות – צבא שיש לו מדינה לעומת צבא בכפיפות יתר – מציע לוי הבחנה בין הפיקוח האזרחי על הצבא, הממוקד בתורת הלחימה, במדיניות הגיוס, בתפקוד המבצעי ובהיבטים המשקיים של התנהלות הצבא, ובין הפיקוח על הצבאיות כתרבות פוליטית המעניקה לגיטימציה לשימוש בכוח ומשקפת את מפלס המיליטריזם בחברה. הטענה המרכזית בספר היא שהפיקוח על הצבא התחזק מאז שנות המדינה הראשונות, ואילו הפיקוח על הצבאיות נחלש, ובין שני התהליכים האלה מתקיימת זיקה של יחס הפוך. הבחנה זו מיישבת את הסתירה לכאורה שבין הצרת מרחב הפעולה של הצבא ובין המשך פריחתה של החשיבה הצבאית. ההבחנה גם מאפשרת ללוי לנתח תופעות כגון השלכותיו הפוליטיות של השינוי בהרכב החברתי של הצבא, השלכותיה של מדיניות מניעת הנפגעים, החותם שמטביעים על הצבא קבוצות וארגונים המנסים לפקח עליו דרך הזירה הציבורית והמשפטית, המשמעות של חדירת ערכי תרבות השוק אל הצבא ומורכבות הפיקוח על הצבא באמצעות העיתונות.

הספר מתבונן בשתי משוואות ובזיקה ביניהן: המשוואה הרפובליקנית, המבטאת הקצאה של תגמול סמלי על הקרבה צבאית, ומשוואת הפיקוח, הבוחנת את התמורה שמקבל הצבא עבור נכונותו להיות כפיף של מנגנוני השלטון האזרחיים. מוסדות המדינה מתווכים בין הצבא לחברה בכך שהם שומרים על איזון משוואות ומשמרים את כפיפות הצבא למרות הפוליטיות. משוואה רפובליקנית מאוזנת מאפשרת למדינה לגייס את המשאבים החברתיים הנחוצים לתחזוק הצבא בתמורה להגנה, זכויות ותגמולים אחרים שהמדינה

* המחלקה לסוציולוגיה ולמדיניות חברתית, אוניברסיטת נוטינגהם

מעניקה לקבוצות המקריבות. משוואת פיקוח מאוזנת בנויה על יחסי חליפין שבהם מוקצים לצבא המשאבים הנחוצים לו תמורת שימור תלותו במוסדות המדינה האזרחיים והמרתה של תלות זו בכפיפותו הפוליטית למוסדות המדינה. הפרת האיזון של כל אחת מהמשוואות עשויה לערער את איזונה של המשוואה האחרת. תרומתו התיאורטית של הספר היא האופן שבו הוא משלב את המשוואה הרפובליקנית ביחסי החליפין עם הצבא והאופן שבו הוא מעמיק את ההתבוננות ביחסי החליפין, ובייחוד במשאבים שהמוסדות האזרחיים מגייסים עבור הצבא. בכך הוא מאפשר הסתכלות רחבה יותר גם על יחסי החליפין בין הצבא ובין הפוליטיקאים.

לוי מראה שהמשוואה הרפובליקנית חווה הפרה מתמשכת משנות השבעים ואילך, והפרה זו הצמיחה ביטויי התנגדות לכוח המגייס של המדינה. בטווח הקצר הוביל התהליך לחיזוק הפיקוח על הצבא, אך בטווח הארוך נחלש הפיקוח על הצבאיות. הפרת המשוואה הרפובליקנית – ובעיקר התהליכים שהביאו להתעצבות החברה בישראל כחברת שוק – הביאה להתרחקות הקבוצות המבוססות ממערך הלוחמים באופן ששינה בהדרגה את הרכב הצבא. בד בבד חוללה ההפרה גל של דה-מיליטריזציה והגבירה את הדמוקרטיזציה של המלחמה. דה-מיליטריזציה והדמוקרטיזציה של המלחמה הזינו זו את זו ככל שהוסרו יותר חסמים תרבותיים שמנעו עד כה השתלבות מלאה של קבוצות כגון דתיים ונשים. הפרת המשוואה וההשפעה המוגברת של שינוי הרכב הצבא עיצבו בהדרגה את פיקוח השוק. נוסף על כך, השינוי התרבותי שהוביל לדה-מיליטריזציה ולדמוקרטיזציה של המלחמה הגביר את הרגישות לקורבנות צבאיים ואת ביטויי המחאה והשפיע על עיצוב מדיניות חדשה למניעת נפגעים, המבנה את היררכיית המוות! תוצאת התהליכים האלה הייתה בטווח הקצר הצרת מרחב הפעולה של הצבא, שכן ריסונו היה הדרך להפחית מהנטל על המעמד הבינוני-חילוני, ובטווח הארוך יותר, מאמצע שנות התשעים, הם הביאו להחלשה מחודשת של הפיקוח על הצבאיות: הפרת המשוואה הרפובליקנית אתגרה את החשיבה הצבאית החילונית ועיצבה מחדש את הצבא כך שהוא נשען יותר ויותר על הפריפריה ועל טכנולוגיה; כתוצאה מכך פחתה השתתפותם הצבאית של בני המעמד הבינוני-חילוני, ונחלשה השפעתו של המרכז-שמאל, שביקש להגביל את הצבאיות.

החלשת הפיקוח על הצבאיות באה לידי ביטוי במלחמת לבנון השנייה ובמבצע עופרת יצוקה. לטענת לוי, מלחמת לבנון השנייה הייתה מהלך בזק כוחני שמטרותיו לא ריאליות, אך שיח המחאה שעלה בעקבותיה לא התמקד בהצדקת המלחמה אלא באופן ניהולה, תופעה המייצגת רמה נמוכה של פיקוח על הצבאיות. כל זה התרחש כשהפיקוח על הצבא הגיע לכאורה לשיאו, ומהלכי המלחמה על כשליהם נחשפו לציבור במידה חסרת תקדים. בכך הוא מוכיח את טענתו שהפיקוח על הצבא גבר בעוד הפיקוח על הצבאיות שקע.

הספר רחב היריעה והמעמיק הוא הישג מרשים ותרומה ניכרת לחקר יחסי צבא-חברה בישראל בפרט ולחקר החברה הישראלית בכלל. אך לדעתי ההתמקדות בצבא מצמצמת את שיח הביטחון ומתעלמת מהיבטים חשובים שאינם קשורים לצבא במישרין. מה בדבר פיקוח על ארגונים ביטחוניים כגון שירות הביטחון הכללי והמוסד? ומהי השפעתם על

1 דהיינו חייו של מי חשובים יותר, של אזרח או של חייל. לטענת לוי, הממשלה והצבא פיתחו רגישות יתר לחיי חיילים, עד כי הם נחשבים לכאורה יותר מחיי אזרחים.

החברה הישראלית ומוסדותיה? למשל, איך אפשר להסביר את הקשר בין שירות הביטחון הכללי למערכת המשפט והמערכת הפוליטית כפי שהוא בא לידי ביטוי בפרשת קו 300? בחברה שבה הממסד הביטחוני משחק תפקיד כה מרכזי, צמצום תפיסת הביטחון לצבא בלבד מגבילה את שדה המחקר ואת השפעת הביטחון במשמעותו הרחבה על אוכלוסיות שונות בחברה הישראלית, ובכלל זה נשים ומיעוטים.

מקורות

לוי, י' (2007). מצבא העם לצבא הפריפריות. ירושלים: כרמל.